

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ  
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**Кафедра кримінального права та кримінології  
факультету № 6**

**МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ**

навчальної дисципліни «Основи кримінального права » вибіркового компоненту  
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти  
072 Фінанси, банківська справа та страхування (Фінансова безпека та фінансові  
розслідування)

**Харків 2023**

**ЗАТВЕРДЖЕНО**

Науково-методичною радою  
Харківського національного  
університету внутрішніх справ  
Протокол від 25.09.2023 р. № 8

**СХВАЛЕНО**

Вченою радою факультету № 6  
Протокол від 21.09.2023 р. № 8

**ПОГОДЖЕНО**

Секцією Науково-методичної ради  
ХНУВС з юридичних дисциплін  
Протокол від 22.09.2023 р. № 8

Розглянуто на засіданні кафедри кримінального права та кримінології  
факультету № 6 (протокол від 28.08.2023 р. № 7)

**Розробники:**

1. Завідувач кафедри кримінального права та кримінології, д.ю.н., професор Харченко В.Б.
2. Професор кафедри кримінального права та кримінології, д.ю.н., професор Ємельянов В.П.
3. Доцент кафедри кримінального права та кримінології, к.ю.н., доцент Кундеус В.Г.
4. Старший викладач кафедри кримінального права та кримінології Митрофанова Ю.С.

**Рецензенти:**

1. В. о. завідувача кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, кандидат юридичних наук, доцент Рибалко Г. С.
2. Професор кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор Ященко А. М.

**1. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами  
(денна форма навчання)**

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин відведених на вивчення навчальної дисципліни						Вид контролю
	Всього	з них:					
		лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	
Семестр № 8							
Тема № 1 Основи Загальної частини кримінального права	66	12	14			40	
Тема № 2. Основи Особливої частини кримінального права	54	12	12			30	
Всього за семестр № 8	120	24	26			70	екзамен

**Розподіл часу навчальної дисципліни за темами  
(заочна форма навчання)**

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин відведених на вивчення навчальної дисципліни					Вид контролю	
	Всього	з них:					
		лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття		Самостійна робота
Семестр № 8							
Тема № 1 Основи Загальної частини кримінального права	66	4	4			58	
Тема № 2. Основи Особливої частини кримінального права	54	2	2			50	
Всього за семестр № 8	120	6	6			108	екзамен

## 2. Методичні вказівки до практичних занять

### Тема № 1: Основи Загальної частини кримінального права.

**Практичне заняття № 1 (денна та заочна форми навчання):** ознаки, функції та система кримінального права, закон про кримінальну відповідальність, чинність кримінального закону у часі та просторі, зворотня дія закону про кримінальну відповідальність.

**Навчальна мета заняття:** Поглибити та закріпити знання студентів про: поняття, ознаки, функції та система кримінального права; закон про кримінальну відповідальність: поняття, структура, тлумачення; поняття чинності (дії) кримінального закону у часі та просторі; зворотню дію закону про кримінальну відповідальність.

**Кількість годин – 2 год.**

**Місце проведення** - навчальна аудиторія.

#### Навчальні питання:

1. Кримінальне право як галузь законодавства (предмет, метод, завдання та функції кримінального законодавства).
2. Кримінальне право як галузь права.
3. Поняття закону про кримінальну відповідальність. Структура Кримінального кодексу України.
4. Чинність закону про кримінальну відповідальність у часі. Зворотна дія закону про кримінальну відповідальність.

**Література:** нормативні акти: 1-3; основна 1-5,8-10; додаткова: 40.

#### План проведення заняття:

- I. Порядок проведення вступу до заняття (5 хв.).
  1. Перевірка наявності студентів та їх підготовки до заняття.
  2. Визначити мету та завдання заняття, місця теми в структурі навчальної дисципліни, міждисциплінарних зв'язків, практичної спрямованості навчального матеріалу.
  3. Роз'яснити план та порядок проведення заняття, наголосити на особливостях розгляду окремих питань, що потребують особливої уваги з урахуванням стану законодавства та судової практики.
- II. Порядок проведення основної частини заняття.
  - 1) *Кримінальне право як галузь законодавства (предмет, метод, завдання та функції кримінального законодавства).* Розглядаючи перше питання, слід зазначити, що кримінальне право як галузь законодавства – це система юридичних норм, прийнятих Верховною Радою України, що встановлюють, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями, види і розміри покарань за їх вчинення, а також інші кримінально-правові наслідки. Таким чином, *предметом* кримінального права як галузі законодавства є законодавство

про кримінальну відповідальність та інші кримінально-правові наслідки. На *метод* кримінального законодавства прямо вказується у ч. 2 ст. 1 КК, відповідно до якої він складається з двох частин: 1) визначення, які суспільно небезпечні діяння є кримінально-протиправними; 2) визначення, які покарання застосовуються до осіб, що вчинили такі діяння. *Завдання* кримінального законодавства визначені у ч. 1 ст. 1 КК України. З предметом та завданнями тісно пов'язані *функції* кримінального законодавства – охоронна, запобіжна (превентивна) та регулятивна функції.

2) *Кримінальне право як галузь права*. При розгляді другого питання слід мати на увазі, що кримінальне право як галузь права – поняття більш широке, яке охоплює не тільки кримінальне законодавство з його предметом, методом, завданнями та функціями, але й принципи кримінального права, правозастосування та правотворчість.

3) *Поняття закону про кримінальну відповідальність. Структура Кримінального кодексу України*. Починаючи другого питання, студентам слід добре розуміти, що поняття «закон про кримінальну відповідальність» використовується у двох значеннях – широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні цим поняттям охоплюється все кримінальне законодавство в цілому, тобто Кримінальний кодекс України. Саме таке розуміння відбиває, наприклад, назва Розділу II Загальної частини КК України, назва ст. 3 та зміст ч. 1 ст. 3 КК України. У вузькому розумінні цим поняттям визначаються або певні положення Кодексу про відповідальність за ті чи інші види кримінально- протиправних посягань, або знов прийняті закони про кримінальну відповідальність, які згідно з ч. 2 ст. 3 КК включаються до цього Кодексу після набрання ними чинності. Говорячи про структуру кримінального кодексу, слід запам'ятати, що Кримінальний кодекс України містить Загальну та Особливу частини. Норми Загальної частини мають загальне значення; їхня дія поширюється на всі приписи Особливої частини Кодексу. Сутність і призначення норм Загальної частини Кримінального кодексу виявляються лише в органічній єдності з положеннями його Особливої частини. Загальна та Особлива частини взаємопов'язані і складають систематизовану єдність. Неможливо застосовувати норми Особливої частини, якщо не звертатись при цьому до Загальної. Загальна та Особлива частини, в свою чергу, поділяються на розділи, а розділи – на окремі статті. Крім Загальної та Особливої частин, КК України містить Прикінцеві та перехідні положення, які складаються з двох розділів, а також додаток з Переліком майна, що не підлягає конфіскації за судовим вироком.

Слід засвоїти, що за технікою побудови і способом описування ознак конкретного виду злочину у чинному кримінальному законодавстві розрізняють чотири види диспозицій: просту, описову, бланкетну, відсылну. Варто пам'ятати, що чинне кримінальне законодавство використовує два види санкцій: відносно-визначену та альтернативну.

*Чинність закону про кримінальну відповідальність у часі. Зворотна дія закону про кримінальну відповідальність*. Під час вивчення першого питання студентам слід знати, що питання про час набрання законом чинності

врегульоване в ч. 1 ст. 4 КК: «Закон про кримінальну відповідальність набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування». Це положення включено в КК відповідно до ч. 5 ст. 94 Конституції України. На підставі цього можливі три строки набрання новим законом чинності:

- 1) після десяти днів з дня його офіційного оприлюднення, але не раніше дня його опублікування.
- 2) з дня його опублікування в офіційному виданні.
- 3) з того строку, який в ньому зазначений.

При вивченні другого питання студентам необхідно засвоїти, що чинність закону про кримінальну відповідальність у часі припускає усвідомлення таких положень:

- 1) набрання чинності закону про кримінальну відповідальність;
- 2) припинення чинності закону про кримінальну відповідальність;
- 3) зворотну дію закону про кримінальну відповідальність.

Далі необхідно уважно ознайомитися зі ст. 4 КК.

Усунення або встановлення караності діяння, а також пом'якшення або посилення покарання здійснюються шляхом законодавчого виключення чи введення нового складу злочину, шляхом зміни диспозиції або санкції, а також шляхом введення або виключення обставин, які зменшують або збільшують ступінь суспільної небезпеки певного кримінального правопорушення.

Також, слід звернути увагу на підстави припинення чинності закону про кримінальну відповідальність.

Належить також запам'ятати, що закон, який скасовує злочинність діяння або пом'якшує кримінальну відповідальність, має зворотну дію у часі (ч. 1 ст. 5 КК). Той же закон, який встановлює злочинність діяння або посилює кримінальну відповідальність, не має зворотної сили (ч. 2 ст. 5 КК).

При розгляді кожного питання теми студент повинен доповісти рішення практичних завдань, які завчасно призначив викладач. Це рішення повинно бути проаналізоване відповідно до чинного законодавства та практики його застосування, і викладене письмово у зошиті для семінарських і практичних занять.

### III. Порядок проведення заключної частини заняття (15 хв.).

1. Підведення підсумків засвоєння студентами знань теоретичного матеріалу.
2. Додаткове роз'яснення питань, що викликали певні ускладнення щодо їх розв'язання на семінарському занятті.
3. Оцінювання підготовки кожного студента до семінарського заняття з аргументацією отриманої оцінки за роботу на занятті.
4. Постановка завдань студентам на самопідготовку до наступних занять.

## **Тема № 1: Основи Загальної частини кримінального права.**

**Практичне заняття № 2 (денна форми навчання): кримінальна відповідальність та її підстави, кримінальне правопорушення, склад кримінального правопорушення.**

**Навчальна мета заняття:** Поглибити та закріпити знання студентів про: кримінальну відповідальність: поняття, форми реалізації, підстави; поняття кримінального правопорушення: класифікація, ознаки, елементи; склад кримінального правопорушення: поняття, види, характеристика об'єктивних та суб'єктивних ознак.

**Кількість годин – 4 год.**

**Місце проведення** - навчальна аудиторія.

### **Навчальні питання:**

1. Поняття кримінальної відповідальності. Форми реалізації кримінальної відповідальності. Підстава кримінальної відповідальності.
2. Поняття кримінального правопорушення, його ознаки, елементи та види. Класифікація кримінальних правопорушень
3. Поняття складу кримінального правопорушення. Класифікація складів кримінальних правопорушень. Ознаки складу кримінального правопорушення.
4. Об'єкт та предмет кримінальних правопорушень.
5. Поняття об'єктивної сторони кримінального правопорушення та складу кримінального правопорушення.
6. Суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність).
7. Суспільно небезпечні наслідки.
8. Причинний зв'язок між діянням та суспільно небезпечними наслідками.
9. Місце, час, спосіб, обстановка, засоби та знаряддя вчинення кримінального правопорушення.

**Література:** нормативні акти: 1-6; основна 1-10; додаткова: 3-16, 31.

### **План проведення заняття:**

- I. Порядок проведення вступу до заняття (5 хв.).
  1. Перевірка наявності студентів та їх підготовки до заняття.
  2. Визначити мету та завдання заняття, місця теми в структурі навчальної дисципліни, міждисциплінарних зв'язків, практичної спрямованості навчального матеріалу.
  3. Роз'яснити план та порядок проведення заняття, наголосити на особливостях розгляду окремих питань, що потребують особливої уваги з урахуванням стану законодавства та судової практики.
- II. Порядок проведення основної частини заняття.
  - 1) *Поняття кримінальної відповідальності. Форми реалізації кримінальної відповідальності. Підстава кримінальної відповідальності.* Починаючи вивчення

питання, слід мати на увазі, що у сучасній літературі поняття «кримінальна відповідальність» розглядається у двох розуміннях – вузькому та широкому. У вузькому розумінні кримінальна відповідальність розглядається як реакція держави на вчинене в минулому кримінальне правопорушення та як несприятливі наслідки для винної особи після кримінально-протиправної поведінки, тобто як негативна (ретроспективна) відповідальність. У широкому розумінні кримінальна відповідальність розглядається як комплексний кримінально-правовий інститут, в якому в нерозривному діалектичному зв'язку перебувають негативний та позитивний аспекти кримінальної відповідальності, оскільки кримінальний закон не тільки передбачає несприятливі наслідки за вчинення кримінально-протиправного посягання, але й містить норми, які стимулюють правомірну поведінку. Кримінальна відповідальність протікає в рамках кримінально-правових відносин, проте їх часові межі є різними. Наступає негативна (ретроспективна) кримінальна відповідальність з моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду. Це положення закріплене в рішенні Конституційного Суду України від 27 жовтня 1999 р. у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень ч. 3 ст. 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканість). Момент закінчення такої відповідальності пов'язують з моментом погашення або зняття судимості. Однак такий погляд на момент виникнення і припинення кримінальної відповідальності не є загальновизнаним у науці кримінального права.

Рекомендується проаналізувати три основні форми реалізації ретроспективної кримінальної відповідальності (в науковій літературі іноді ці форми називають видами індивідуалізації кримінальної відповідальності): перша – засудження винного, виражене в обвинувальному вирокі суду, не пов'язане з призначенням йому кримінального покарання; друга форма – засудження особи, поєднане з призначенням їй конкретної міри покарання, від реального відбування якого вона звільняється; третя (найбільш типова форма) – засудження особи з призначенням їй конкретного виду та міри покарання, поєднане з необхідністю його відбування. Слід пам'ятати, що останні дві форми реалізації кримінальної відповідальності створюють у особи судимість як правовий наслідок засудження її до певної міри покарання.

Необхідно звернути увагу на те, що згідно з ч. 1 ст. 2 КК «підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим Кодексом». Як видно з тексту Закону, в межах єдиної підстави кримінальної відповідальності можна виділити фактичну та юридичну (правову) сторони. Фактична сторона – це вчинення в реальній дійсності суспільно небезпечного діяння. А юридична (правова) сторона – це передбачення такого діяння у відповідному складі кримінального правопорушення, що міститься в КК України. При цьому також слід мати на увазі, що кримінальна відповідальність – це реакція держави на вчинене особою кримінально-протиправне посягання, яка знаходить своє вираження в обвинувальному вирокі суду, на що прямо вказує ч. 2 ст. 2 КК.



Таким чином, в межах єдиної підстави кримінальної відповідальності слід розрізняти матеріальний та процесуальний аспекти (компоненти), де матеріальний аспект (компонент), передбачений ч. 1 ст. 2 КК, має фактичну та юридичну (правову) сторони, а процесуальний аспект (компонент), передбачений ч. 2 ст. 2 КК, має вигляд обвинувального вироку суду.

2) *Поняття кримінального правопорушення, його ознаки, елементи та види. Класифікація кримінальних правопорушень.* При вивченні цього питання, перш за все, слід з'ясувати, що кримінальне правопорушення розглядається в юридичній літературі як соціальне і як правове явище, тому ця категорія має два значення: 1) як вчинюване в реальній дійсності суспільно небезпечне діяння, тобто як вольовий вчинок людини, як кримінально-протиправне посягання; 2) як загальне визначення кримінального правопорушення, що має місце в законі про кримінальну відповідальність.

Кримінальне правопорушення як будь-яке вчинюване в реальній дійсності суспільно небезпечне діяння, тобто кримінально-протиправне посягання, є завжди вольовим вчинком людини, якому притаманні об'єктивні та суб'єктивні властивості. Об'єктивно це діяння завжди на щось посягає шляхом вчинення дії або бездіяльності та спричиняє істотну шкоду фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі. Суб'єктивно воно є проявом свідомості та волі, мотивації та цілеспрямованості поведінки людини, яка здатна зазнавати кримінальну відповідальність. За своєю суттю реально вчинюване кримінальне правопорушення – це фактична сторона матеріального аспекту (компоненту) єдиної підстави кримінальної відповідальності. Тому в науковій літературі кримінальним правопорушенням визнається конкретний акт вольової суспільно небезпечної поведінки людини, вчинений під контролем її свідомості.

Загальне визначення кримінального правопорушення – це його визначення, що надане у ч. 1 ст. 11 КК України. За своєю суттю – це наукова абстракція, яка надає його загальну характеристику в законі про кримінальну відповідальність.

Отже співвідношення між реально вчинюваним кримінальним правопорушенням та його загальним визначенням в КК України можливо уявити собі, образно кажучи, наприклад, як співвідношення між реально існуючим будинком чи реальним захворюванням та загальним визначенням понять «будинок» чи «хвороба» у Великому тлумачному словнику сучасної української мови.

Необхідно звернути увагу на те, що кримінальне правопорушення як вольовий вчинок людини має свої ознаки та елементи.

До *ознак* кримінального правопорушення відносяться: суспільна небезпечність, винність, протиправність, караність. При цьому суспільна небезпечність та винність є сутнісними ознаками, а протиправність і караність – формальними ознаками кримінального правопорушення. Обговорюючи таку ознаку як суспільна небезпечність, треба звернути увагу на характер та ступень суспільної небезпечності. Розглядаючи таку ознаку як винність, слід зазначити, що ця сутнісна ознака кримінального правопорушення характеризує його внутрішній психологічний зміст, вона розкриває психічне ставлення особи до

суспільно небезпечного діяння та його наслідків. У цій ознаці відбивається найважливіший принцип кримінального права – принцип суб'єктивного ставлення у провину, тобто відповідальності тільки за наявності вини. Тому одним з компонентів винності є також здатність особи до ставлення у провину. Крім того певний вплив на винність мають також поведінка потерпілого та обставини, що обтяжують чи пом'якшують покарання. Тобто винність може бути визначена як сукупність об'єктивних і суб'єктивних обставин під кутом зору того, як вони відображаються у свідомості та волі особи, що вчинила передбачене кримінальним законом діяння.

*Елементи* кримінального правопорушення як вольового вчинку людини відображають складові компоненти вчиненого в реальній дійсності суспільно небезпечного діяння. До таких компонентів відносяться: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона кримінально-протиправного посягання. *Об'єкт* кримінального правопорушення – це те, на що кримінально каране діяння посягає та чому спричиняє істотну шкоду або створює загрозу заподіяння такої шкоди. *Об'єктивна сторона* – це зовнішній прояв діяння, який складають: суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність), суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діянням та наслідками, місце, час, спосіб, обстановка та засоби вчинення діяння. *Суб'єкт* кримінального правопорушення – це фізична осудна особа, яка вчинила діяння у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність. *Суб'єктивна сторона* – це внутрішній зміст діяння, який складають: вина у формі умислу або необережності, мотив та мета вчинення діяння, а також емоційний стан, потреби та інтереси, які мали місце при вчиненні кримінально-протиправного посягання.

Третє питання стосується класифікації кримінальних правопорушень, тобто поділу їх на види (групи, категорії) залежно від того чи іншого критерію.

Стаття 12 КК України, яка так і називається «Класифікація кримінальних правопорушень», здійснює їх поділ за таким критерієм як ступень тяжкості. Залежно від цього критерію ст. 12 КК поділяє кримінальні правопорушення на кримінальні проступки і злочини. Останні, у свою чергу поділяються на нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі злочини.

В залежності від особливостей зв'язку структурних елементів кримінальних правопорушень вони поділяються на прості та складні (ускладнені). Прості поділяються на дві категорії: 1) діяння, які складаються з однієї дії чи бездіяльності та одного наслідку (наприклад, ст. 119 КК); 2) діяння, які складаються з однієї дії та двох або більше наслідків (наприклад, ч.2 ст. 194 КК). Складні (ускладнені) кримінальні правопорушення поділяються на три категорії: триваючі, продовжувані та складені діяння.

3) *Поняття складу кримінального правопорушення. Класифікація складів кримінальних правопорушень. Ознаки складу кримінального правопорушення.* Відповідно до положень ч. 1 ст. 2 КК України якщо вчинене в реальній дійсності кримінально-протиправне посягання є фактичною стороною єдиної підстави кримінальної відповідальності, то склад кримінального правопорушення – юридичною (правовою) стороною цієї підстави. В науковій та навчальній

літературі склад кримінального правопорушення визначається як сукупність встановлених в законі про кримінальну відповідальність ознак, що характеризують суспільно небезпечне діяння як кримінально-протиправне посягання. За своєю суттю склад кримінального правопорушення – це наукова абстракція, законодавча модель діянь певного виду, яка вміщує в себе всі найсуттєвіші, найнеобхідніші та типові ознаки конкретних діянь, визнаних кримінально караними. Отже, склад кримінального правопорушення слід відрізняти від кримінального правопорушення, як вчиненого в реальній дійсності кримінально-протиправного посягання. Кримінальне правопорушення – це конкретний акт вольової поведінки людини, це явище об'єктивної дійсності, яке реально вчиняється у житті людей. Склад кримінального правопорушення – це правова характеристика діянь такого виду, яка надається у кримінальному законодавстві. Таким чином, співвідношення між реально вчинюваним кримінальним правопорушенням і складом кримінального правопорушення можна уявити собі, образно кажучи, наприклад, як співвідношення між реально існуючим будинком і типовим проектом на будинки такого виду, між реальною хворобою та інформацією про неї у медичному довіднику.

Стосовно класифікації складів кримінальних правопорушень, тобто поділу їх на види (групи, категорії) залежно від того чи іншого критерію.

В залежності від ступеня узагальненості ознак складів кримінальних правопорушень їх поділяють на конкретний, родовий та загальний склад.

*Конкретний* склад – це правова характеристика кримінальних правопорушень певного виду. Ознаки конкретного складу концентруються відповідно до окремих статей Особливої частини КК України.

*Родовий* склад (родове поняття складу) – це певна група складів кримінальних правопорушень, які схожі за своїм змістом. Така група складів може бути як формально (офіційно) визначеною, так і науково обгрунтованою. Прикладом формального (офіційного) визначення родових складів є поділ Особливої частини КК України на розділи. Крім того, в науковій літературі виділяють родові склади наскрізного характеру, які визначають шляхом зведення в одну групу складів, розташованих у різних розділах Особливої частини КК, але схожих за своїм змістом. (наприклад, родовий склад терористичних злочинів, родовий склад викрадення, родовий склад хуліганських кримінальних правопорушень). У певних випадках у межах родового складу виділяють також *видові* склади кримінальних правопорушень.

*Загальний* склад (загальне поняття складу) – це сукупність всіх складів кримінальних правопорушень, що містяться в Кримінальному кодексі України.

Конкретні склади кримінальних правопорушень, у свою чергу, також поділяються на певні групи (види) в залежності від того чи іншого критерію.

В залежності від того, чи є настання суспільно небезпечного наслідку такою ознакою, що безпосередньо передбачена у певній статті закону, чи ні, склади кримінальних правопорушень можна поділити на: 1) склади з ознаками наслідків діяння і 2) склади без ознак наслідків діяння. В літературі їх зазвичай називають як «матеріальні» та «формальні» склади. Однак, така термінологія не відповідає

самій суті складу кримінального правопорушення, який не є матеріальною субстанцією, а є науковою абстракцією, що сформульована в законі. Тому за своєю суттю всі склади кримінальних правопорушень є формальними, бо надають формальне визначення кримінально караних діянь, а всі кримінальні правопорушення є матеріальними, оскільки вчиняються у реальному житті. Різновидом складів без ознак наслідків діяння є так звані «усічені» склади, в яких момент закінчення кримінального правопорушення переноситься або на момент замаху на кримінальне правопорушення, або на момент готування до нього.

За ступенем суспільної небезпечності передбачених кримінально караних діянь склади кримінальних правопорушень поділяються на три види: основний, кваліфікований і так званий «привілейований».

Залежно від того, яка за своїм значенням кримінально-правова норма (загальна чи спеціальна) міститься у статті закону, склади також можуть бути загальними (базовими) та спеціальними.

За особливістю передбачення ознак складу кримінального правопорушення в законі вони поділяються на прості та складні. До складних відносяться: 1) склади з ознаками альтернативно визначених діянь; 2) склади з ознаками двох і більше об'єктів; 3) склади з ознаками двох форм вини. Прості та складні склади кримінальних правопорушень слід відрізняти від простих та складних кримінальних правопорушень як вчинюваних в реальній дійсності кримінально-протиправних посягань.

Слід зазначити, що всі ознаки складу кримінального правопорушення взаємопов'язані і при вчиненні кримінально караного діяння повинні бути встановлені у повному обсязі. Відсутність у діянні будь-якої ознаки певного конкретного складу свідчить про відсутність у діянні ознак складу кримінального правопорушення в цілому, тобто про неможливість притягнення до кримінальної відповідальності за даним складом або взагалі за будь-яким складом. В науці визнано, що оптимальною є класифікація ознак складу кримінального правопорушення у відповідності з елементами вчинюваного в реальній дійсності кримінально-протиправного посягання. За цим критерієм всі ознаки складу кримінального правопорушення поділяються на такі чотири групи: 1) ознаки, що характеризують об'єкт; 2) ознаки, що характеризують об'єктивну сторону; 3) ознаки, що характеризують суб'єкта; 4) ознаки, що характеризують суб'єктивну сторону діяння. Ознаки складу, які характеризують елементи кримінального правопорушення, в літературі нерідко називають як «елементи складу». Однак, такий термін є неточним, оскільки терміном «елемент» доцільно користуватися, коли йдеться про реалії життя, а терміном «ознаки» - коли йдеться про їх теоретичне визначення чи правову характеристику. Ознаки складів поділяють також на постійні та перемінні, кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі, обов'язкові та факультативні. Поділ ознак на обов'язкові та факультативні можливий лише на рівні загального складу, оскільки у конкретному складі всі ознаки є обов'язковими.

4) *Об'єкт та предмет кримінальних правопорушень.* Об'єкт кримінального правопорушення - це те, на що кримінально каране діяння посягає та чому

спричиняє істотну шкоду або створює загрозу заподіяння такої шкоди. При цьому кримінальну відповідальність тягне посягання лише на той об'єкт, який знаходиться під охороною кримінального закону. Приблизний перелік таких об'єктів визначений у ч. 1 ст. 1 КК України. Більш детально ознаки об'єктів тих чи інших діянь визначаються у статтях Особливої частини КК. Отже, в якості ознак об'єкта кримінального правопорушення, що вчиняється в реальному житті як кримінально-протиправне посягання, можна визначити такі: 1) це конкретне явище реальної дійсності (життя чи здоров'я особи, права, свободи, довкілля, конституційний устрій, громадська безпека, громадський порядок, мир та безпека людства тощо); 2) цьому об'єкту кримінально-протиправне посягання спричиняє істотну шкоду або створює загрозу заподіяння такої шкоди; 3) цей об'єкт знаходиться під охороною закону про кримінальну відповідальність..

Закон про кримінальну відповідальність не містить загального визначення поняття об'єкта кримінального правопорушення. Його намагається дати наука кримінального права, але всі визначення досить суперечливі. Одні автори визнають ним суспільні відносини, інші блага, людей, певні цінності, соціальну оболонку, правоохоронні інтереси тощо. Тут слід зауважити, що фактично дискусія йдеться не про об'єкти реальних діянь, а про те, яким же найбільш загальним терміном можливо охопити всі об'єкти кримінально-протиправних посягань, тобто про ознаки об'єкта у загальному складі кримінального правопорушення.

Традиційно об'єкти кримінальних правопорушень класифікуються за двома критеріями: 1) в залежності від ступеня узагальненості – по «вертикалі» їх поділяють на загальний, родовий та безпосередній і 2) в залежності від важливості безпосереднього об'єкту – по «горизонталі» безпосередні об'єкти поділяють на основний, додатковий обов'язковий та додатковий факультативний. В основу даної класифікації покладена структура чинного КК України, у зв'язку з чим потрібне уточнення у тому плані, а що саме тут піддане класифікації – об'єкти вчинюваних в реальній дійсності діянь чи ознаки об'єктів у відповідних складах кримінальних правопорушень, реальні явища дійсності чи їх теоретичні узагальнення.

Справа в тому, що в реальній дійсності кримінальне правопорушення – це конкретний акт свідомої вольової поведінки людини, тому кримінально-протиправне посягання завжди конкретне і посягає воно на один або декілька конкретних (безпосередніх) об'єктів. Ніякого «родового» чи «загального» кримінального правопорушення у реальному житті не існує, а тому не може бути «родового» чи «загального» об'єкта посягання. Так звані «родовий» чи «загальний» об'єкти – це не реальні об'єкти посягання, а поняття, які узагальнюють ознаки об'єктів конкретних складів кримінальних правопорушень на рівні родового та загального складу. Те ж стосується і класифікації об'єктів по «горизонталі», бо в реальній дійсності винна особа, посягаючи на декілька об'єктів, у своєї свідомості ніяким чином їх не поділяє. Такий розподіл ознак безпосередніх об'єктів здійснює законодавець у конкретному складі кримінального правопорушення, при чому в різні періоди законотворення і в

різних державах в одних і тих же статтях закону ознаки основних та додаткових об'єктів ніколи не були постійними, а, навпаки, мали мінливий характер. Таким чином, так звана класифікація об'єктів по «вертикалі» та по «горизонталі» має відношення не до категорії «кримінальне правопорушення», а до категорії «склад кримінального правопорушення».

Поряд з об'єктом кримінального правопорушення у статтях кримінального закону прямо вказується також і на предмет посягання. Тобто предмет кримінального правопорушення є факультативною ознакою загального складу кримінального правопорушення, бо якщо його ознаки прямо передбачені у конкретному складі, то вони автоматично набувають обов'язкових ознак цього складу.

5) *Поняття об'єктивної сторони кримінального правопорушення та складу кримінального правопорушення.* При відповіді на п'яте питання теми, необхідно визначити та розкрити зміст об'єктивної сторони кримінального правопорушення та ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Треба чітко уявити, що об'єктивна сторона кримінального правопорушення як скоєного в реальній дійсності вольового вчинку людини – це його зовнішній бік (зовнішній вираз). Цей зовнішній вираз проявляється у суспільстві через такі притаманні йому складові компоненти як: суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діянням та наслідками, місце, час, спосіб, обстановка, засоби вчинення діяння. Всі ці обставини властиві об'єктивній стороні будь-якого кримінального правопорушення як явищу об'єктивної реальності, вони проявляються завжди, коли вчиняється кримінально-протиправне посягання. Тоді як об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення – це сукупність передбачених законом про кримінальну відповідальність ознак, які характеризують зовнішній прояв діяння. Всі ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення поділяють на обов'язкові та факультативні. До обов'язкових відносять діяння у формі дії або бездіяльності, до факультативних – всі інші ознаки об'єктивної сторони, оскільки ознаки діяння передбачаються у всіх статтях Особливої частини КК, а ознаки всіх інших обставин – лише в певних окремих статтях. Але цей поділ можливий лише на рівні загального складу, бо якщо будь-яка ознака прямо передбачена у конкретному складі, то вона автоматично становиться обов'язковою ознакою цього складу.

б) *Суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність).* Термін «діяння» використовується в КК України та правозастосовній практиці у двох значеннях – широкому та вузькому розуміннях. У широкому розумінні цей термін використовується для визначення поняття «кримінальне правопорушення», тобто як синонім цього поняття. Саме у такому розумінні термін «діяння» використовується у ч. 1 ст. 11 КК України. У вузькому розумінні цей термін визначає діяння як один з компонентів об'єктивної сторони кримінально-протиправного посягання. У цьому розумінні діяння є ключовим компонентом об'єктивної сторони будь-якого кримінального правопорушення й обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Діяння

визначається в літературі як акт поведінки людини, якому притаманні такі властивості: 1) суспільна небезпечність, 2) протиправність; 3) конкретність; 4) свідомість; 5) вольове виявлення.

7) *Суспільно небезпечні наслідки.* Щодо суспільно небезпечних наслідків слід зазначити, що будь-яке суспільно небезпечне діяння в реальній дійсності породжує ті чи інші наслідки. Саме визнання діяння кримінальним правопорушенням пов'язується у чинному кримінальному законодавстві зі спричиненням цим діянням істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі. Тобто наслідки притаманні будь-якому вчиненому в реальній дійсності кримінально-протиправному посягання, незалежно від того, передбачені вони ознаками того чи іншого складу кримінального правопорушення, чи ні. Тому можна стверджувати, що не існує в реальному житті безнаслідкових кримінально-протиправних посягань, а існують в КК України склади кримінальних правопорушень без вказівки на наслідки як обов'язкову ознаку даного складу.

8) *Причинний зв'язок між діянням та суспільно небезпечними наслідками.* При відповіді на питання про причинний зв'язок, треба мати на увазі, що наука кримінального права і судова практика з кримінальних справ не виробили свого особливого вчення про причинний зв'язок. Вони виходять із загальновизнаних положень філософії про причинність, ураховуючи специфіку кримінального права. Більш обґрунтованою точкою зору в науці кримінального права визнається теорія необхідного спричинення, згідно з якою причинний зв'язок як ознака об'єктивної сторони є закономірним, необхідним зв'язком між суспільно небезпечним діянням та суспільно небезпечними наслідками. Слід показати найбільш типові прояви необхідного причинного зв'язку і відокремити його від випадкового зв'язку. На завершення вивчення цього питання необхідно проаналізувати види необхідного причинного зв'язку, які виділяються в науці кримінального права.

9) *Місце, час, спосіб, обстановка, засоби та знаряддя вчинення кримінального правопорушення.*

Відповідаючи на третє питання теми, слід визначити поняття таких складових об'єктивної сторони кримінального правопорушення, як місце, час, спосіб, обстановка, та засоби вчинення кримінально-протиправного посягання.. Необхідно навести конкретні приклади діянь, закріплених в Особливій частині КК України, в яких вказані ознаки виступають в якості обов'язкових ознак складів цих кримінальних правопорушень. На завершення цього питання слід показати значення цих ознак об'єктивної сторони складу для вирішення питання про кримінальну відповідальність: як обов'язкових ознак основного складу, як ознак кваліфікованих складів та як обставин, що пом'якшують або обтяжують покарання, тобто враховуються на етапі призначення кримінального покарання.

III. Порядок проведення заключної частини заняття (15 хв.).

1. Підведення підсумків засвоєння студентами знань теоретичного матеріалу.

2. Додаткове роз'яснення питань, що викликали певні ускладнення щодо їх розв'язання на семінарському занятті.
3. Оцінювання підготовки кожного студента до семінарського заняття з аргументацією отриманої оцінки за роботу на занятті.
4. Постановка завдань студентам на самопідготовку до наступних занять.

**Практичне заняття № 2 (заочна форми навчання): кримінальне правопорушення, склад кримінального правопорушення.**

**Навчальна мета заняття:** Поглибити та закріпити знання студентів про: поняття кримінального правопорушення: класифікація, ознаки, елементи; склад кримінального правопорушення: поняття, види, характеристика об'єктивних та суб'єктивних ознак.

**Кількість годин – 2 год.**

**Місце проведення** - навчальна аудиторія.

#### **Навчальні питання:**

1. Поняття кримінального правопорушення, його ознаки, елементи та види. Класифікація кримінальних правопорушень
2. Поняття складу кримінального правопорушення. Класифікація складів кримінальних правопорушень. Ознаки складу кримінального правопорушення.
3. Об'єкт та предмет кримінальних правопорушень.
4. Поняття об'єктивної сторони кримінального правопорушення та складу кримінального правопорушення.
5. Суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність). Суспільно небезпечні наслідки.
6. Причинний зв'язок між діянням та суспільно небезпечними наслідками.
7. Місце, час, спосіб, обстановка, засоби та знаряддя вчинення кримінального правопорушення.
8. Поняття особи, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкта кримінального правопорушення). Поняття спеціального суб'єкта кримінального правопорушення.
9. Осудність, неосудність та її критерії. Обмежена осудність та її критерії.
10. Поняття та ознаки суб'єктивної сторони. Форми вини
11. Умисел і його види. Відмінність непрямого умислу від прямого.

**Література:** нормативні акти: 1-6; основна 1-10; додаткова: 3-16, 31.

#### **План проведення заняття:**

- I. Порядок проведення вступу до заняття (5 хв.).
  1. Перевірка наявності студентів та їх підготовки до заняття.
  2. Визначити мету та завдання заняття, місця теми в структурі навчальної дисципліни, міждисциплінарних зв'язків, практичної спрямованості навчального матеріалу.



3. Роз'яснити план та порядок проведення заняття, наголосити на особливостях розгляду окремих питань, що потребують особливої уваги з урахуванням стану законодавства та судової практики.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

1) Поняття кримінального правопорушення, його ознаки, елементи та види. Класифікація кримінальних правопорушень

2) Поняття складу кримінального правопорушення. Класифікація складів кримінальних правопорушень. Ознаки складу кримінального правопорушення.

3) Об'єкт та предмет кримінальних правопорушень.

4) Поняття об'єктивної сторони кримінального правопорушення та складу кримінального правопорушення.

5) Суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність). Суспільно небезпечні наслідки.

6) Причинний зв'язок між діянням та суспільно небезпечними наслідками.

7) Місце, час, спосіб, обстановка, засоби та знаряддя вчинення кримінального правопорушення.

8) Поняття особи, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкта кримінального правопорушення).

9) Осудність, неосудність та її критерії. Обмежена осудність та її критерії.

10) Поняття та ознаки суб'єктивної сторони. Форми вини

11) Умисел і його види. Відмінність непрямого умислу від прямого.

III. Порядок проведення заключної частини заняття (15 хв.).

1. Підведення підсумків засвоєння студентами знань теоретичного матеріалу.

2. Додаткове роз'яснення питань, що викликали певні ускладнення щодо їх розв'язання на семінарському занятті.

3. Оцінювання підготовки кожного студента до семінарського заняття з аргументацією отриманої оцінки за роботу на занятті.

4. Постановка завдань студентам на самопідготовку до наступних занять.

## **Тема № 1: Основи Загальної частини кримінального права.**

**Практичне заняття № 3 (денна форма навчання): Суб'єкт кримінального правопорушення, характеристика суб'єктивних ознак.**

**Навчальна мета заняття:** Поглибити та закріпити знання студентів про: Поняття суб'єкта кримінального правопорушення. Характеристика суб'єктивних ознак кримінального правопорушення.

**Кількість годин – 4 год.**

**Місце проведення** - навчальна аудиторія.

**Навчальні питання:**

1. Поняття особи, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкта кримінального правопорушення). Поняття спеціального суб'єкта кримінального правопорушення.
2. Стан осудності суб'єкта кримінального правопорушення.
3. Поняття та ознаки суб'єктивної сторони. Поняття і значення вини.
4. Умисел і його види. Відмінність непрямого умислу від прямого.
5. Необережність та її види.
6. Мотив і мета кримінального правопорушення.

**Література:** нормативні акти: 1-2; основна 1-10; додаткова: 14-22.

### **План проведення заняття:**

- I. Порядок проведення вступу до заняття (5 хв.).
  1. Перевірка наявності студентів та їх підготовки до заняття.
  2. Визначити мету та завдання заняття, місця теми в структурі навчальної дисципліни, міждисциплінарних зв'язків, практичної спрямованості навчального матеріалу.
  3. Роз'яснити план та порядок проведення заняття, наголосити на особливостях розгляду окремих питань, що потребують особливої уваги з урахуванням стану законодавства та судової практики.
- II. Порядок проведення основної частини заняття.
  - 1) *Поняття особи, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкта кримінального правопорушення). Поняття спеціального суб'єкта кримінального правопорушення.* Розглядаючи перше питання слід почати з поняття суб'єкта кримінального правопорушення, яке міститься у ч. 1 ст. 18 КК України, засвоїти існуючі точки зору щодо визначення поняття суб'єкта кримінального правопорушення, у загальному вигляді охарактеризувати ознаки. Розгляд питання визначення поняття спеціального суб'єкта кримінального правопорушення. Потрібно засвоїти відмінність спеціального суб'єкта від загального шляхом виділення додаткових ознак, що характеризують спеціального суб'єкта.
  - 2) *Стан осудності суб'єкта кримінального правопорушення.* При розгляді питання про осудність як обов'язкову ознаку суб'єкта кримінального правопорушення, необхідно звернути увагу на питання про осудність те, що здатність особи під час вчинення діяння усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними відрізняє осудну особу від неосудної. Студенти повинні знати, в яких випадках виникає питання щодо осудності особи та розкрити зміст осудності через її інтелектуальний та вольовий моменти.
  - 3) *Поняття та ознаки суб'єктивної сторони. Поняття і значення вини.* Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення – це його внутрішня сторона, тобто психічна діяльність особи, що відображає ставлення її свідомості та волі до вчиненого нею суспільно небезпечного діяння та його наслідків. Змістом суб'єктивної сторони вчинюваного в реальній дійсності кримінально-протиправного посягання охоплюються такі її складові як: вина у формі умислу або необережності, мотив, мета, а також інші компоненти психічної діяльності, до

яких зазвичай відносять емоційний стан, потреби, інтереси особи, яка вчиняє кримінально каране діяння.

Зміст суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення характеризується тим, що вина є обов'язковою ознакою будь-якого складу кримінального правопорушення, а мотив, мета та інші компоненти психічної діяльності є факультативними ознаками загального складу кримінального правопорушення. У тих же випадках, коли про ці факультативні ознаки загального складу прямо згадується у конкретному складі кримінального правопорушення, то вони набувають значення обов'язкової ознаки цього конкретного складу.

Слід приділити вивченню поняття та значення вини. Поняття вини дається в ст. 23 КК, де вказується, що виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності.

У зв'язку з тим, що кримінальний закон визначає вину через ставлення винного як до свого діяння, так і до його наслідків, низка вчених дотримуються точки зору, що це стосується тільки тих діянь, які передбачені складами з ознаками наслідків діяння (так званими «матеріальними» складами), у тих же діяннях, які кваліфікуються за складами без ознак наслідків діяння (так званими «формальними» складами), умисел і необережність, на їх думку, мають відношення лише до діяння. Однак, таку позицію не можна вважати вірною, оскільки законодавець дав визначення вини, умислу та необережності не стосовно складу кримінального правопорушення як юридичної конструкції, про яку винна особа може взагалі нічого не знати, а стосовно вчинюваної особою дії чи бездіяльності та її наслідків, тобто кримінально-протиправного посягання, щовчиняється в реальній дійсності. Саме діяння як будь-яке реальне посягання на об'єкт неминуче призводить до тих чи інших наслідків, і у винної особи завжди присутнє якесь психологічне ставлення не тільки до власних діянь, але й до їх наслідків, незалежно від того, передбачені ознаки цих наслідків у відповідних складах кримінальних правопорушень чи ні.

4) *Умисел і його види. Відмінність непрямого умислу від прямого.* Розглядаючи четверте питання, обов'язково необхідно засвоїти різницю між прямим та непрямим умислом на підставі їх інтелектуальної та вольової ознак. Не слід забувати про виділення в теорії кримінального права спеціальних видів умислу та їх значення для кримінальної відповідальності.

5) *Необережність та її види.* При розгляді четвертого питання необхідно засвоїти різницю між кримінальною протиправною самовпевненістю та кримінальною протиправною недбалістю, а також між непрямим умислом та кримінальною протиправною самовпевненістю на підставі інтелектуальної та вольової ознак.

*Мотив і мета кримінального правопорушення.* Починаючи розгляд питання, слід з'ясувати, що вина як невід'ємна складова суб'єктивної сторони кримінального правопорушення та обов'язкова ознака складу кримінального правопорушення не вичерпує змісту суб'єктивної сторони. Важливу роль у характеристиці суб'єктивної сторони діяння відіграють також мотив, мета та інші

компоненти психічної діяльності особи, що вчиняє кримінально-протиправне посягання, до яких в юридичній літературі відносять емоційний стан, інтереси, потреби винної особи.

Мотив та мета кримінального правопорушення не тотожні поняття, але вони тісно пов'язані між собою. Необхідно розібратися з видами мотивів та цілей. Особливо слід визначитись з значенням цих двох обставин для притягнення особи до кримінальної відповідальності: в яких випадках вони не беруться до уваги та коли вони впливають на кваліфікацію та призначення покарання. В теорії часто говорять в цьому випадку про трояке значення мотиву та мети кримінально-протиправного посягання.

### III. Порядок проведення заключної частини заняття (15 хв.).

1. Підведення підсумків засвоєння студентами знань теоретичного матеріалу, практичних вмінь і навичок їх використання під час розгляду практичних завдань.

2. Додаткове роз'яснення питань, що викликали певні ускладнення щодо їх розв'язання на семінарському занятті.

3. Оцінювання підготовки кожного студента до семінарського заняття з аргументацією отриманої оцінки за роботу на занятті.

4. Постановка завдань студентам на самопідготовку до наступних занять.

### Тема № 1: Основи Загальної частини кримінального права.

**Практичне заняття № 4 (денна форма навчання):** стадії вчинення кримінального правопорушення, співучасть у кримінальному правопорушенні, множинність кримінальних правопорушень, обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння.

**Навчальна мета заняття:** Поглибити та закріпити знання студентів про: стадії вчинення кримінального правопорушення; співучасть у кримінальному правопорушенні: об'єктивні та суб'єктивні ознаки, форми, кримінальну відповідальність; множинність кримінальних правопорушень: поняття, складові елементи та види, правові наслідки; обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння.

**Кількість годин – 2 год.**

**Місце проведення** - навчальна аудиторія.

#### Навчальні питання:

1. Поняття і види стадій вчинення кримінального правопорушення.
2. Поняття та ознаки співучасті у кримінальному правопорушенні. Форми співучасті.
3. Множинність кримінальних правопорушень.
4. Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння.

**Література:** нормативні акти: 1-2, 5-6; основна 1-10; додаткова: 20-29, 30, 31, 40.

### **План проведення заняття:**

I. Порядок проведення вступу до заняття (5 хв.).

1. Перевірка наявності студентів та їх підготовки до заняття.  
2. Визначити мету та завдання заняття, місця теми в структурі навчальної дисципліни, міждисциплінарних зв'язків, практичної спрямованості навчального матеріалу.

3. Роз'яснити план та порядок проведення заняття, наголосити на особливостях розгляду окремих питань, що потребують особливої уваги з урахуванням стану законодавства та судової практики.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

1) *Поняття і види стадій вчинення кримінального правопорушення.* При визначенні поняття кримінального правопорушення, складу кримінального правопорушення, суб'єкту кримінального правопорушення законодавець має на увазі закінчене діяння. Однак досить часто трапляються випадки, коли те, що особа задумала не доводиться до кінця в силу певних причин. В цих випадках виникає питання про притягнення до кримінальної відповідальності особи на певних стадіях вчинення кримінального правопорушення, яке має певні особливості порівняно з кримінальною відповідальністю за закінчений злочин.

Поняття стадій дається наукою кримінального права. Виходячи з того, що фактичною стороною єдиної підстави кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, слід уяснити, що кожна стадія вчинення кримінального правопорушення повинна являти собою саме таке діяння. Тому не визнаються стадіями вчинення кримінального правопорушення той чи інший стан свідомості особи, її думки, наміри, їх формування та виявлення. Виходячи з визначення поняття стадій вчинення кримінального правопорушення слід мати на увазі, що вони можливі лише в умисних діяннях, які вчиняються з прямим умислом.

2) *Поняття та ознаки співучасті у кримінальному правопорушенні. Форми співучасті.* При характеристиці поняття співучасті необхідно, перш за все, ретельно проаналізувати положення, сформульовані в ст. 26 КК України. Для цього слід розкрити *об'єктивні* (участь декількох осіб у вчиненні діяння та спільність їх дій) та *суб'єктивні* (спільність умислу, участь у вчиненні умисного діяння, участь суб'єктів кримінального правопорушення) ознаки співучасті у кримінальному правопорушенні, а також показати значення цього інституту в кримінальному праві. Особливу увагу потрібно приділити аналізу ознак спільності дій та спільності умислу співучасників кримінального правопорушення.

Висвітлюючи питання - про види співучасників, потрібно звернутися до ст. 27 КК України, де названі особи, які визнаються співучасниками за кримінальним правом. На підставі закону та за допомогою відповідної літератури слід показати ті критерії, за якими провадиться поділ співучасників на види, а потім послідовно дати характеристику виконавцю (співвиконавцю), організатору, підбурювачу та

посібнику в злочині. При цьому необхідно докладно розкрити об'єктивні та суб'єктивні ознаки дії (бездіяльності) кожного з названих співучасників.

Зокрема, аналізуючи поняття виконавця (співвиконавця), особливу увагу слід приділити питанню про те, як розуміти вказівку закону, що виконавцем визнається особа, яка “безпосередньо” вчинила кримінальне правопорушення, а також така, що вчинила діяння “опосередковано”, тобто шляхом використання інших осіб, що відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності. При характеристиці видів діянь, які за кримінальним законом (ч. 2 ст. 27 КК) відносяться до виконавських (співвиконавських), слід навести конкретні приклади таких діянь. При характеристиці організатора кримінального правопорушення необхідно зупинитися на формах його кримінально-протиправної діяльності й детально розкрити їх зміст. З'ясовуючи ознаки підбурювача, необхідно звернути увагу на види дій, які він вчиняє, а також на значення вказівки закону на те, що підбурювач “схиляє” іншу особу до вчинення діяння. Характеризуючи ознаки пособника, слід описати об'єктивні та суб'єктивні ознаки пособницьких дій (бездіяльності). Далі необхідно проаналізувати дві форми пособництва – фізичне та інтелектуальне, та провести відмежування підбурювання від інтелектуального пособництва, підкріплюючи висновки відповідними прикладами.

Приступаючи до аналізу форм співучасті, слід показати на підставі яких критеріїв співучасть поділяється на форми. Аналізуючи форми співучасті за об'єктивними ознаками (за характером ролі, яку виконують співучасники у кримінальному правопорушенні), необхідно докладно охарактеризувати просту співучасть – співвиконавство, враховуючи те, що при цій формі співучасті кожний зі співучасників є виконавцем діяння, тобто своїми безпосередніми діями виконує ознаки об'єктивної сторони конкретного складу кримінального правопорушення. При цьому виконавцем є не тільки той, хто повністю виконує об'єктивну сторону діяння, але й та особа, яка безпосередньо чи шляхом використання інших осіб, що відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне, вчиняє хоча б частину діяння, яке описане у диспозиції статті Особливої частини КК України.

Розглядаючи співучасть з розподілом ролей, слід показати, що тут лише виконавець (співвиконавці) безпосередньо виконує об'єктивну сторону кримінального правопорушення, а інші співучасники (організатор, підбурювач, пособник) діють “через” виконавця, тобто об'єктивізують свій кримінально-протиправний намір у діянні виконавця.

Аналізуючи форми співучасті за суб'єктивними ознаками (за ступенем стійкості зв'язків між співучасниками) треба звернутись до ст. 28 КК України та показати, що, хоча співучасть і передбачає домовленість між співучасниками, однак вона може бути досягнута не тільки перед, але й у процесі вже розпочатого кримінально-протиправного посягання, за відсутності попередньої змови про це (ч. 1 ст. 28 КК).

Розглядаючи співучасть за попередньою змовою (ч. 2 ст. 28 КК), слід зважати на те, що при цій формі співучасті домовленість (змова) про спільне вчинення

кримінального правопорушення має відбутися заздалегідь, тобто до початку вчинення кримінально-протиправного посягання. Необхідно з'ясувати, як у теорії кримінального права та судовій практиці визначається поняття “попередня змова”, та в яких формах за об'єктивними ознаками (характером виконуваних співучасниками ролей) може проявлятися ця форма співучасті.

Особливу увагу слід приділити аналізу ознак організованої групи (ч. 3 ст. 28 КК України), враховуючи, що ця форма співучасті має місце лише там, де декілька осіб (три і більше) заздалегідь зорганізувалися у стійке злочинне об'єднання для спільного вчинення одного або кількох злочинів. Далі слід встановити, у чому полягає специфіка цієї форми співучасті. Розкриваючи поняття злочинної організації (ч. 4 ст. 28 КК), треба назвати її ознаки і показати, чим вона відрізняється від інших форм співучасті.

3) *Множинність кримінальних правопорушень*. Розглядаючи питання, слід звернути увагу на те, що при множинності кримінальних правопорушень чи складів кримінальних правопорушень завжди має місце поєднання в поведінці особи чи співучасників двох або більше кримінальних правопорушень та (або) здійснюється кваліфікація діяння за двома чи більше складами кримінальних правопорушень. В законі про кримінальну відповідальність і в літературі виокремлюється три види множинності кримінальних правопорушень – повторність (ст. 32 КК), сукупність (ст. 33 КК) та рецидив (ст. 34 КК). Але якщо точність понять «повторність кримінальних правопорушень» і «рецидив кримінальних правопорушень» не викликає сумніву, то словосполучення

«сукупність кримінальних правопорушень» є неточним і суперечливим. Справа в тому, що відповідно до ст. 33 КК так звана «сукупність кримінальних правопорушень» виникає в результаті кваліфікації кримінально-протиправного посягання за двома чи більше статтями (частинами статей) Особливої частини КК, тобто за відповідними *складами* кримінальних правопорушень. А кваліфікувати кримінальне правопорушення можливо лише за ознаками відповідного складу кримінального правопорушення, бо суть кваліфікації у тому, щоб встановити відповідність між елементами вчиненого в реальній дійсності діяння та ознаками складу кримінального правопорушення (складів кримінальних правопорушень). Тому поширене в літературі словосполучення «кваліфікувати за сукупністю злочинів (кримінальних правопорушень)» є неточним, а точнішим тут буде словосполучення «кваліфікувати за сукупністю *складів* злочинів (*складів* кримінальних правопорушень)». Таким чином, точнішим буде говорити про повторність та рецидив кримінальних правопорушень і сукупність *складів* кримінальних правопорушень.

4) *Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння*. Вивчаючи дане питання потрібно з'ясувати, що саме наука кримінального права та діюче законодавство розуміє під обставинами, що виключають кримінальну протиправність діяння: їх дефініції, підстави та ознаки. Необхідно запам'ятати, що діяння, скоєне за обставин, що розглядаються, не містить в собі складу кримінального правопорушення, в зв'язку з чим відсутня юридична (правова) підстава кримінальної відповідальності особи, що скоїла це діяння. Більш того,

соціальна природа цих обставин така, що відповідне діяння є не лише незлочинним, але й вважається суспільно корисним (або суспільно прийнятним).

Студенти повинні знати класифікацію обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, а також звернути увагу на те, що вказані у Розділі VIII Загальної частини КК обставини є одним з різновидів таких обставин, поряд з такими обставинами як вчинення малозначного діяння (ч. 2 ст. 11 КК), вчинення готування до діяння, що не тягне кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 14 КК), вчинення діяння за умови добровільної та правомірної згоди на це «потерпілого», обставини, відсутність яких при вчиненні діяння тягне кримінальну відповідальність (ч. 2 ст. 135, ст. 283, ч. 1 ст. 433 КК).

III. Порядок проведення заключної частини заняття (15 хв.).

1. Підведення підсумків засвоєння студентами знань теоретичного матеріалу.
2. Додаткове роз'яснення питань, що викликали певні ускладнення щодо їх розв'язання на семінарському занятті.
3. Оцінювання підготовки кожного студента до семінарського заняття з аргументацією отриманої оцінки за роботу на занятті.
4. Постановка завдань студентам на самопідготовку до наступних занять.

### **Тема № 1: Основи Загальної частини кримінального права.**

**Практичне заняття № 5 (денна форма навчання): звільнення від кримінальної відповідальності, покарання, призначення покарання, звільнення від покарання та його відбування, судимість, її погашення та зняття; обмежувальні заходи й інші заходи кримінально-правового характеру; заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб; особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.**

**Навчальна мета заняття:** Поглибити та закріпити знання студентів про: звільнення від кримінальної відповідальності: поняття, підстави та порядок звільнення; покарання: поняття, ознаки, система та його види; призначення покарання; поняття законної підстави для призначення покарання; принципи призначення покарання; загальні засади призначення покарання; звільнення від покарання та його відбування; поняття звільнення від покарання, його підстави, умови та види; судимість, її погашення та зняття; обмежувальні заходи й інші заходи кримінально-правового характеру; заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб; особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.

**Кількість годин – 2 год.**

**Місце проведення** - навчальна аудиторія.

**Навчальні питання:**

1. Поняття та види звільнення від кримінальної відповідальності.



2. Поняття та мета покарання за Кримінальним кодексом України. Система покарань.

3. Призначення покарання.

4. Поняття та види звільнення від покарання та його відбuvання.

5. Обмежувальні заходи й інші заходи кримінально-правового характеру.

6. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

7. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.

**Література:** нормативні акти: 1-2, 4; основна 1-10; додаткова: 18, 19, 32-40.

### **План проведення заняття:**

I. Порядок проведення вступу до заняття (5 хв.).

1. Перевірка наявності студентів та їх підготовки до заняття.

2. Визначити мету та завдання заняття, місця теми в структурі навчальної дисципліни, міждисциплінарних зв'язків, практичної спрямованості навчального матеріалу.

3. Роз'яснити план та порядок проведення заняття, наголосити на особливостях розгляду окремих питань, що потребують особливої уваги з урахуванням стану законодавства та судової практики.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

1) *Поняття та види звільнення від кримінальної відповідальності.* Приступаючи до опрацювання питання необхідно передусім з'ясувати, в яких саме випадках, передбачених в законі, кримінально-правові відносини між державою та особою, що вчинила злочин можуть завершуватися не реалізацією кримінальної відповідальності, а навпаки, позбавленням, звільненням такої особи від кримінальної відповідальності. Вивчивши відповідні розділи підручника й рекомендовану літературу, прослухавши лекції, слід засвоїти поняття й кримінально-правове значення звільнення від кримінальної відповідальності, порядок його здійснення, причини, з яких вітчизняний законодавець помістив у КК даний інститут. Слід звернути увагу на юридичну природу цього правового феномену. Далі, розглядаючи питання, рекомендується установити критерії, за якими можна провести класифікацію передбачених в КК видів звільнення від кримінальної відповідальності. Тут потрібно також визначити, які види звільнення від кримінальної відповідальності законодавець пов'язує з тяжкістю й видом вчиненого злочину, а які – ні.

2) *Поняття та мета покарання за Кримінальним кодексом України. Система покарань.* Приступаючи до вивчення питання передусім слід розглянути й запам'ятати поняття покарання, сформульоване в ч. 1 ст. 50 КК. Після цього необхідно детально розглянути його ознаки, уяснити зміст кожної з них. Слід з'ясувати соціальну та юридичну природу покарання, його місце в системі державних заходів протидії кримінально-протиправним посяганням. Окремо рекомендується зупинитися на визначенні місця та ролі кари в покаранні, її філософському та юридичному змісті.

Вивчивши указані питання, потрібно перейти до визначення мети покарання – тих результатів, яких прагнуть досягти держава й суспільство, застосовуючи

покарання до порушників кримінального закону. Оскільки питання про мету покарання є досить дискусійним, то для більш глибокого його засвоєння доцільно ознайомитися із розвитком поглядів на цю проблему в історії вітчизняного кримінального законодавства та в науці кримінального права (з абсолютними, відносними та змішаними теоріями цілей покарання), з поглядами на цю проблему видатних філософів та юристів минулого (зокрема, представників класичної школи кримінального права – Беккарія, Канта, Гегеля; М.С. Таганцева, О.Ф. Кістяківського; антропологічної та соціологічної шкіл). Далі, спираючись на зміст ч. 2 ст. 50 КК, слід засвоїти визначену законодавством мету покарання (виправлення засуджених, загальне та спеціальне попередження, кара).

Потрібно запам'ятати поняття системи покарань, визначити ознаки й юридичне значення цієї системи. Необхідно ретельно розглянути систему покарань, побудовану у чинному КК (ст. 51 КК), зрозуміти її основи та принципи побудови. Рекомендується приділити увагу питанню про систему покарань в історії кримінального права, проблеми вдосконалення системи покарань.

3) *Призначення покарання.* При викладенні питання слід розглянути історію розвитку принципів та загальних засад призначення покарання. Слід ознайомитися з точками зору про відмежування принципів від загальних засад призначення покарання. Розкрити зміст принципів законності, справедливості, гуманізму та індивідуалізації призначення покарання.

Особливу увагу слід приділити характеристиці статті 65 КК України, що визначає загальні засади призначення покарання. Слід враховувати, що загальні засади призначення покарання, як їх закріплено в законі, складаються в своїй сукупності з наступних трьох критеріїв:

а) суд визначає покарання в межах, встановлених санкцією статті закону, що передбачає відповідальність за це кримінальне правопорушення;

б) суд визначає покарання у відповідності до положень Загальної частини КК України;

в) суд визначає покарання, враховуючи тяжкість вчиненого кримінального правопорушення, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

При характеристиці першого критерію слід розкрити значення призначення судом покарання лише в межах (рамках) санкції статті Особливої частини КК України, за якою кваліфіковано діяння винного.

При розгляді другого критерію важливо вказати, які принципові положення, що відносяться до кримінального правопорушення, умов відповідальності за нього, призначення покарання, визначення видів покарання та звільнення від покарання, необхідно враховувати в якості передумови застосування покарання. Слід також детально проаналізувати ці передумови застосування покарання.

При висвітленні третього критерію загальних засад призначення покарання особливу увагу слід приділити тяжкості кримінального правопорушення (характер та ступінь суспільної небезпеки). Необхідно розкрити зміст понять «характер» (якісна характеристика) та «ступінь» (кількісна характеристика) суспільної небезпеки діяння, а також назвати об'єктивні та суб'єктивні обставини,

що впливають на характер та ступінь суспільної небезпеки кримінального правопорушення.

4) *Поняття та види звільнення від покарання та його відбування.* При вивченні питання необхідно засвоїти зміст звільнення від покарання та його відбування. Слід розкрити поняття звільнення від покарання, його підстави, умови та види, провести відмежування звільнення від покарання від звільнення від кримінальної відповідальності. Так, слід пам'ятати, що за наявності визначених у КК підстав, винна у вчиненні кримінального правопорушення особа може бути повністю або частково звільнена від покарання за вчинене. Звільнення від покарання можливе лише в тих випадках, коли його мета може бути досягнута без реального відбування покарання (в цілому або його частини) або коли її досягнення надалі стає неможливим і безцільним (важка хвороба засудженого) чи недоцільним (давність виконання обвинувального вироку). Звільнення від покарання здійснюється тільки судом (крім звільнення від покарання на підставі закону України про амністію чи акта про помилування).

Слід пам'ятати, що кримінальне законодавство передбачає різні види звільнення від покарання, які об'єднуються у дві групи: безумовне звільнення (перед особою не ставляться які-небудь вимоги у зв'язку із звільненням), умовне звільнення (пред'явлення особі визначених законом вимог, які вона має виконати протягом певного строку).

Особливим видом звільнення від покарання є звільнення від покарання у разі прийняття нового закону, що виключає або пом'якшує призначене особі покарання (ч.2, 3 ст.74 КК).

До безумовного звільнення належать: звільнення від покарання на умовах ч.4 ст.74 КК; звільнення у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст.80 КК); заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (ст.82 КК); звільнення від покарання за хворобою (ст.84 КК).

До умовного звільнення належать: звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст.ст. 75-79 КК); умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст.81 КК); звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст.83 КК).

5) *Обмежувальні заходи й інші заходи кримінально-правового характеру.* При розгляді питання студентам необхідно засвоїти положення ст. 91-1 КК, у котрій встановлюються обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство, з'ясувати поняття та види домашнього насильства, а також види обмежувальних заходів та термін їх застосування.

6) *Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.* Приступаючи до питання передусім слід звернутися до положень ст. 96-3, 96-4 КК. Окремо рекомендується зупинитися на визначенні місця та ролі заходів кримінально-правового характеру в системі Загальної частини КК України, а також на проблемі обґрунтування можливості притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності.

7) *Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.* Приступаючи до вивчення першого та другого питання передусім слід звернутися

до положень міжнародних документів, спрямованих на захист дитини, та їх імплементації у вітчизняне кримінальне законодавство.

### III. Порядок проведення заключної частини заняття (15 хв)

1. Підведення підсумків засвоєння студентами знань теоретичного матеріалу.
2. Додаткове роз'яснення питань, що викликали певні ускладнення щодо їх розв'язання на семінарському занятті.
3. Оцінювання підготовки кожного студента до семінарського заняття з аргументацією отриманої оцінки за роботу на занятті.
4. Постановка завдань студентам на самопідготовку до наступних занять.

## Тема № 2: Основи Особливої частини кримінального права.

**Практичне заняття № 1 (денна та заочна форми навчання):** поняття, система та значення Особливої частини КК України, кваліфікація кримінальних правопорушень, загальна характеристика кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я.

**Навчальна мета заняття:** Поглибити та закріпити знання студентів про: поняття, систему та значення Особливої частини КК України; кваліфікацію кримінальних правопорушень; загальну характеристику кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я.

**Кількість годин – 2 год.**

**Місце проведення** - навчальна аудиторія.

### Навчальні питання:

1. Поняття, система та значення Особливої частини КК України.
2. Кваліфікація кримінальних правопорушень: поняття, підстави та кваліфікація при конкуренції та колізії правових норм.
3. Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти життя.
4. Кримінальна відповідальність за умисне вбивство за обтяжуючих обставин (ч. 2 ст. 115 КК України).
5. Кримінальна відповідальність за доведення до самогубства (ст. 120 КК України).
6. Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти здоров'я.
7. Кримінальна відповідальність за тяжке тілесне ушкодження.

**Література:** нормативні акти: 1, 2, 15; основна 1-10; додаткова: 1, 30.

### План проведення заняття:

- I. Порядок проведення вступу до заняття (5 хв.).
  1. Перевірка наявності студентів та їх підготовки до заняття.
  2. Визначити мету та завдання заняття, місця теми в структурі навчальної дисципліни, міждисциплінарних зв'язків, практичної спрямованості навчального матеріалу.

3. Роз'яснити план та порядок проведення заняття, наголосити на особливостях розгляду окремих питань та практичних завдань, що потребують особливої уваги з урахуванням стану законодавства та судової практики.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

1. Навчальні питання теми:

- 1) Поняття, система та значення Особливої частини КК України.
- 2) Кваліфікація кримінальних правопорушень: поняття, підстави та кваліфікація при конкуренції та колізії правових норм.
- 3) Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти життя.
- 4) Кримінальна відповідальність за умисне вбивство за обтяжуючих обставин (ч. 2 ст. 115 КК України).
- 5) Кримінальна відповідальність за доведення до самогубства (ст. 120 КК України).
- 6) Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти здоров'я.
- 7) Кримінальна відповідальність за тяжке тілесне ушкодження.

Методика практичного відпрацювання вказаних питань теми включає: проведення попереднього контролю рівня теоретичної підготовки студентів шляхом вибіркового опиту студентів з питань теми (20 хв.); розгляд виконаних під час самопідготовки практичних завдань із вказаних питань з колективним обговоренням можливих варіантів рішень, їх перевірка й оцінювання (50 хв.); розв'язання практичних завдань без їх попереднього позааудиторного розгляду студентами (факультативна частина практичного зайняття у разі наявності часу).

III. Порядок проведення заключної частини заняття (15 хв.).

1. Підведення підсумків засвоєння студентами знань теоретичного матеріалу.
2. Додаткове роз'яснення питань, що викликали певні ускладнення щодо їх розв'язання на семінарському занятті.
3. Оцінювання підготовки кожного студента до семінарського заняття з аргументацією отриманої оцінки за роботу на занятті.
4. Постановка завдань студентам на самопідготовку до наступних занять.

## **Тема № 2: Основи Особливої частини кримінального права.**

**Практичне заняття № 2 (денна форма навчання): загальна характеристика кримінальних правопорушень: проти здоров'я; проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина.**

**Навчальна мета заняття:** Поглибити та закріпити знання студентів про загальну характеристику кримінальних правопорушень: проти здоров'я; проти статевої свободи та статевої недоторканості особи; проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (розділ V КК України).

**Кількість годин – 2 год.**

**Місце проведення - навчальна аудиторія.**

**Навчальні питання:**

1. Кримінальна відповідальність за середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст.125 КК України).
2. Кримінальна відповідальність за легкі тілесні ушкодження.
3. Кримінальна відповідальність за побої та мордування (ст.126 КК України).
4. Загальна характеристика кримінальних правопорушень що ставлять у небезпеку життя та/або здоров'я особи.
5. Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи.
6. Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.
7. Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (розділ V КК України).

**Література:** нормативні акти:1-4, 15; основна 1-10; додаткова: 1-4, 30.

**План проведення заняття:**

- I. Порядок проведення вступу до заняття (5 хв.).
  1. Перевірка наявності студентів та їх підготовки до заняття.
  2. Визначити мету та завдання заняття, місця теми в структурі навчальної дисципліни, міждисциплінарних зв'язків, практичної спрямованості навчального матеріалу.
  3. Роз'яснити план та порядок проведення заняття, наголосити на особливостях розгляду окремих питань, що потребують особливої уваги з урахуванням стану законодавства та судової практики.
- II. Порядок проведення основної частини заняття.
  1. Навчальні питання теми:
    - 1) Кримінальна відповідальність за середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст.125 КК України).
    - 2) Кримінальна відповідальність за легкі тілесні ушкодження.
    - 3) Кримінальна відповідальність за побої та мордування (ст.126 КК України).
    - 4) Загальна характеристика кримінальних правопорушень що ставлять у небезпеку життя та/або здоров'я особи.
    - 5) Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи.
    - 6) Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.
    - 7) Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (розділ V КК України).

Методика практичного відпрацювання вказаних питань теми включає: проведення попереднього контролю рівня теоретичної підготовки студентів шляхом вибіркового опиту студентів з питань теми (20 хв.); розгляд виконаних під

час самопідготовки практичних завдань із вказаних питань з колективним обговоренням можливих варіантів рішень, їх перевірка й оцінювання (50 хв.); розв'язання практичних завдань без їх попереднього позааудиторного розгляду студентами (факультативна частина практичного зайняття у разі наявності часу).

III. Порядок проведення заключної частини заняття (15 хв.).

1. Підведення підсумків засвоєння студентами знань теоретичного матеріалу.
2. Додаткове роз'яснення питань, що викликали певні ускладнення щодо їх розв'язання на семінарському занятті.
3. Оцінювання підготовки кожного студента до семінарського заняття з аргументацією отриманої оцінки за роботу на занятті.
4. Постановка завдань студентам на самопідготовку до наступних занять.

## **Тема № 2: Основи Особливої частина кримінального права.**

**Практичне заняття № 3 (денна форма навчання): загальна характеристика кримінальних правопорушень проти власності.**

**Навчальна мета заняття:** Поглибити та закріпити знання студентів про загальну характеристику кримінальних правопорушень проти власності.

**Кількість годин – 2 год.**

**Місце проведення** - навчальна аудиторія.

### **Навчальні питання:**

1. Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти власності.
2. Корисливі кримінальні правопорушення проти власності: поняття, види, ознаки.
3. Некорисливі кримінальні правопорушення проти власності: поняття, види, ознаки.
4. Крадіжка (ст. 185 КК України).
5. Грабіж (ст. 186 КК України).
6. Розбій (ст. 187 КК України).
7. Вимагання (ст. 189 КК України). Відмежування вимагання, поєднаного з насильством від розбою.
8. Шахрайство (ст. 190 КК України). Відмежування від крадіжки чи грабежу, поєднаних з обманом.

**Література:** нормативні акти: 1, 2, 16; основна 1-10; додаткова: 5-9, 30.

### **План проведення заняття:**

- I. Порядок проведення вступу до заняття (5 хв.).
  1. Перевірка наявності студентів та їх підготовки до заняття.
  2. Визначити мету та завдання заняття, місця теми в структурі навчальної дисципліни, міждисциплінарних зв'язків, практичної спрямованості навчального матеріалу.

3. Роз'яснити план та порядок проведення заняття, наголосити на особливостях розгляду окремих питань, що потребують особливої уваги з урахуванням стану законодавства та судової практики.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

1. Навчальні питання теми:

- 1) Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти власності.
- 2) Корисливі кримінальні правопорушення проти власності: поняття, види, ознаки.
- 3) Некорисливі кримінальні правопорушення проти власності: поняття, види, ознаки.
- 4) Крадіжка (ст. 185 КК України).
- 5) Грабіж (ст. 186 КК України).
- 6) Розбій (ст. 187 КК України).
- 7) Вимагання (ст. 189 КК України). Відмежування вимагання, поєднаного з насильством від розбою.
- 8) Шахрайство (ст. 190 КК України). Відмежування від крадіжки чи грабежу, поєднаних з обманом.

III. Порядок проведення заключної частини заняття (15 хв)

1. Підведення підсумків засвоєння студентами знань теоретичного матеріалу.
2. Додаткове роз'яснення питань, що викликали певні ускладнення щодо їх розв'язання на семінарському занятті.
3. Оцінювання підготовки кожного студента до семінарського заняття з аргументацією отриманої оцінки за роботу на занятті.
4. Постановка завдань студентам на самопідготовку до наступних занять.

## **Тема № 2: Основи Особливої частина кримінального права.**

**Практичне заняття № 4 (денна форма навчання): загальна характеристика кримінальних правопорушень: у сфері господарської діяльності; громадської безпеки, проти безпеки виробництва, проти безпеки руху та експлуатації транспорту, громадського порядку та моральності.**

**Навчальна мета заняття:** Поглибити та закріпити знання студентів про загальну характеристику кримінальних правопорушень: у сфері господарської діяльності; громадської безпеки; проти безпеки виробництва; проти безпеки руху та експлуатації транспорту; громадського порядку та моральності.

**Кількість годин – 4 год.**

**Місце проведення** - навчальна аудиторія.

**Навчальні питання:**

1. Загальна характеристика кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.
2. Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в



Україну з метою використання при продажу товарів, збуту або збут незаконно підроблених грошей, державних цінних паперів, білетів державної лотереї, марок акцизного податку чи голографічних захисних елементів (ст. 199 КК)

3. Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти довкілля.
4. Загальна характеристика кримінальних правопорушень громадської безпеки.
5. Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва.
6. Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту.
7. Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 286 КК).
8. Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності.
9. Хуліганство (ст. 296 КК).

**Література:** нормативні акти: 1, 2, 7-13, 18-20; основна 1-11; додаткова: 8, 9-22, 23, 30.

#### **План проведення заняття:**

I. Порядок проведення вступу до заняття (5 хв.).

1. Перевірка наявності студентів та їх підготовки до заняття.
2. Визначити мету та завдання заняття, місця теми в структурі навчальної дисципліни, міждисциплінарних зв'язків, практичної спрямованості навчального матеріалу.
3. Роз'яснити план та порядок проведення заняття, наголосити на особливостях розгляду окремих питань, що потребують особливої уваги з урахуванням стану законодавства та судової практики.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

1. Навчальні питання теми:

- 1) Загальна характеристика кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.
- 2) Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання при продажу товарів, збуту або збут незаконно підроблених грошей, державних цінних паперів, білетів державної лотереї, марок акцизного податку чи голографічних захисних елементів (ст. 199 КК)
- 3) Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти довкілля.
- 4) Загальна характеристика кримінальних правопорушень громадської безпеки.
- 5) Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва.
- 6) Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту.
- 7) Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 286 КК).

- 8) Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності.
- 9) Хуліганство (ст. 296 КК).

III. Порядок проведення заключної частини заняття (15 хв.).

1. Підведення підсумків засвоєння студентами знань теоретичного матеріалу
2. Додаткове роз'яснення питань, що викликали певні ускладнення щодо їх розв'язання на семінарському занятті.
3. Оцінювання підготовки кожного студента до семінарського заняття з аргументацією отриманої оцінки за роботу на занятті.
4. Постановка завдань студентам на самопідготовку до наступних занять.

## **Тема № 2: Основи Особливої частина кримінального права.**

**Практичне заняття № 5 (денна форма навчання):** загальна характеристика кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення, загальна характеристика злочинів проти основ національної безпеки України, загальна характеристика кримінальних правопорушень: у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації, проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів, у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, проти правосуддя; проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення), проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

**Навчальна мета заняття:** Поглибити та закріпити знання студентів про: загальну характеристику кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення; загальну характеристику злочинів проти основ національної безпеки України; загальну характеристику кримінальних правопорушень: у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації; проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів; у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку; у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг; проти правосуддя; проти встановленого порядку несення військової служби (військові

кримінальні правопорушення); проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

**Кількість годин – 2 год.**

**Місце проведення** - навчальна аудиторія.

**Навчальні питання:**

1. Загальна характеристика кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення.
2. Загальна характеристика злочинів проти основ національної безпеки України.
3. Загальна характеристика кримінальних правопорушень у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації.
4. Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів.
5. Загальна характеристика кримінальних правопорушень у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку.
6. Загальна характеристика кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.
7. Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти правосуддя.
8. Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення).
9. Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

**Література:** нормативні акти: 1, 2, 4, 9, 10-15, 17, 18; основна 1-10; додаткова: 25, 26, 28-30.

**План проведення заняття:**

- I. Порядок проведення вступу до заняття (5 хв.).
  1. Перевірка наявності студентів та їх підготовки до заняття.
  2. Визначити мету та завдання заняття, місця теми в структурі навчальної дисципліни, міждисциплінарних зв'язків, практичної спрямованості навчального матеріалу.
  3. Роз'яснити план та порядок проведення заняття, наголосити на особливостях розгляду окремих питань, що потребують особливої уваги з урахуванням стану законодавства та судової практики.
- II. Порядок проведення основної частини заняття.
  1. Навчальні питання теми:
    - 1) Загальна характеристика кримінальних правопорушень у сфері обігу

наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення.

2) Загальна характеристика кримінальних правопорушень у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації.

3) Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів.

4) Загальна характеристика кримінальних правопорушень у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку.

5) Загальна характеристика кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

6) Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти правосуддя.

7) Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення).

8) Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

III. Порядок проведення заключної частини заняття (15 хв.).

1. Підведення підсумків засвоєння студентами знань теоретичного матеріалу.

2. Додаткове роз'яснення питань, що викликали певні ускладнення щодо їх розв'язання на семінарському занятті.

3. Оцінювання підготовки кожного студента до семінарського заняття з аргументацією отриманої оцінки за роботу на занятті.

4. Постановка завдань студентам на самопідготовку до наступних занять.

### **3. Рекомендована література (основна, допоміжна), інформаційні ресурси в інтернеті**

#### **До теми № 1. Основи Загальної частини кримінального права**

##### **Нормативні акти**

1. Конституція України : Закон України від 24.06.1996 р. № 254к. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.

2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.

3. Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 р. № 15-рп 2004 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання). Справа № 1-33/2004 URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.

4. Рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 1999 р. № 9-рп/99 у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ

України щодо офіційного тлумачення положень частини 3 статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканість). Справа № 1-15/99. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.

5. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинених стійкими злочинними об'єднаннями : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 13. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.

6. Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 04.06.2010 р. № 7. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.

### Основна література

1. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / А.А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін.; за заг. ред. проф. О.М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 428с.
2. Ємельянов В. П. Кримінальне право України. Загальна частина. Основні питання вчення про злочин : науково-практичний посібник. Харків : Право, 2018. 142 с.
3. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю.В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін.; відп. ред. Я. Ю. Кондратьєв; наук. ред. В. А. Клименко та М. І. Мельник. Київ : Правові джерела, 2002. 432 с.
4. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / В.І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В.І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2015. 528 с.
5. Грищук В. К. Кримінальне право України. Загальна частина : навчальний посібник. Київ : Вид. дім «Ін Юре», 2006. 568 с.
6. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 704 с.
7. Кваліфікація злочинів у діяльності Національної поліції України : навчальний посібник / за ред. О. М. Литвинова. Харків : Константа, 2017. 448 с.
8. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. 4-те вид., переробл. та допов. / відп. ред. С. С. Яценко. Київ : А. С. К., 2005. 848 с.
9. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. 2-ге вид., переробл. та допов. / за ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. Київ : Дакор, 2008. 1428 с.
10. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 6-те вид., переробл. та допов. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Юридична думка, 2009. 1236 с.

### Додаткова література

1. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика держави: теоретичні, історичні та правові проблеми : монографія. Київ : Атіка, 2005. 332 с.

2. Панов М. І. Кримінальна відповідальність: поняття, принципи, підстава. Право України. 2012. № 8. С. 249 – 259.
3. Хряпінський П. В. Позитивна кримінальна відповідальність (зміст, форми та реалізація) : науковий нарис. Запоріжжя : ТОВ «КСК-альянс», 2008. 110 с.
4. Хряпінський П. В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України : навчальний посібник. Київ : Центр учб. літ., 2008. 192 с.
5. Ященко А. М. Обставини, що виключають можливість застосування кримінальної відповідальності. Політика у сфері боротьби зі злочинністю: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 9 – 10 грудня 2016 р.). Івано-Франківськ, 2017. С. 140 – 145.
6. Панов Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность. Харьков : Вища школа, 1982. 160 с.
7. Панов Н. И. Преступление: методологические аспекты исследования и отражения в уголовном законе. Проблемы законности. Вып. 30. Республ. науч. сб. Харьков : Нац. юрид. акад. Украины. 1995. С. 121 – 129.
8. Костенко О. М. Культура і закон – у протидії злу. Київ : Атіка, 2008. 352с.
9. Кривоченко Л. М. Класифікація злочинів за ступенем тяжкості у Кримінальному кодексі України. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 120 с.
10. Таций В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. Харьков : Выща школа, 1988. 198 с.
11. Новосёлов Г. П. Учение об объекте преступления: методологические аспекты. Москва : НОРМА, 2001. 160 с.
12. Ємельянов В. П., Коростилєнко А. В. Дискусійні питання щодо загального поняття об'єкта злочинів. Часопис Київського університету права. 2016. № 1. С. 255 – 259.
13. Ярмыш Н. Н. Действие как признак объективной стороны преступления: проблемы психологической характеристики. Харьков : Основа, 1999. 84 с.
14. Берзін П. С. Злочинні наслідки: поняття, основні різновиди, кримінально-правове значення. Київ, Дакор, 2009. 736 с.
15. Ярмыш Н. Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ) : монография. Харьков: Право, 2003. 512 с.
16. Магарін С. С., Бараненко Д. В. Суб'єкт злочину за новим кримінальним законодавством України : монографія / за ред. Є. Л. Стрельцова. Одеса: Астропринт, 2001. 104 с.
17. Дудоров О. Проблема юридичної особи як суб'єкта злочину та її вирішення у проектах КК України. Вісник Академії правових наук України. 1999. № 2. С. 133 – 141.
18. Гуренко Д. Ю., Ємельянов В. П. Актуальні питання щодо вирішення суб'єкта злочинів. Часопис Київського університету права. 2015. № 2. С. 280 – 283.
19. Вереша Р. В. Поняття вини як елемент змісту кримінального права України. Київ : Атіка, 2005. 224 с.

20. Воробей П. А. Кримінально-правове ставлення в вину. Київ : Атіка, 2009. 176 с.
21. Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину. Київ : Атіка, 2002. 144 с.
22. Тихий В. П. Панов М. І. Злочин, його види та стадії : наук.-практ. комент. Київ : Прометей, 2007. 40 с.
23. Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність. Київ : ІДП НАН України; РВВ ЛДУВС, 2013. 560 с.
24. Митрофанов І. І. Співучасть у злочині : навчальний посібник. Одеса : Фенікс, 2012. 208 с.
25. Демидова Л. М. Кримінальна відповідальність за створення злочинної організації : монографія. Харків : СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2005. 256 с.
26. Вознюк А. А. Кримінально-правові ознаки організованих груп і злочинних організацій. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. 192 с.
27. Лемешко О. М. Кримінально-правова оцінка потурання вчиненню злочину. Харків : ФІНН, 2003. 160 с.
28. Зінченко І. О., Тютюгін В. І. Множинність злочинів : поняття, види, призначення покарання. Харків : ФІНН, 2008. 336 с.
29. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності. Київ : Атіка, 2004. 208 с.
30. Куц В. М., Ященко А. М. Примирення учасників кримінально-правового конфлікту (кримінально-правовий аспект) : монографія. Харків : Юрайт, 2013. 328 с.
31. Маляренко В. Т. Про покарання новим Кримінальним кодексом України : монографія. Київ : Фонд «Правова ініціатива», 2003. 156 с.
32. Полтавець В. В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним законодавством України : монографія. Луганськ : РВВ ЛАВС, 2005. 240 с.
33. Денисова Т. А. Покарання: кримінально-правовий, кримінологічний та кримінально-виконавчий аналіз. Запоріжжя : КПУ, 2007. 288 с.
34. Музика А. А. Примусові заходи медичного характеру : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 1997. 125 с.
35. Крижановський М. В., Ященко А. М. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб : монографія. Харків : Право, 2020. 264 с.
36. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні : монографія. Київ : Атіка, 2004. 240 с.
37. Велика українська юридична енциклопедія: У 20 томах. Том 17. Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2017. 1064 с.

## **До теми № 2. Основи Особливої частини кримінального права**

### **Нормативні акти**

1. Конституція України : Закон України від 24.06.1996 р. № 254к. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.



2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30.06.1993 р. № 3341-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
6. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
7. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03. 2003 р. № 638-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
8. Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання : Закон України від 19.10.2000 р. № 2064-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
9. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 14.10.2014 р. № 1702-VII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
10. Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму від 16 травня 2005 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
11. Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників від 17.12.1979 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
12. Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом від 15.12.1997 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
13. Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму від 09.12. 1999 р. . URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
14. Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 04.06.2010 р. № 7. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
15. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 р. № 2. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
16. Про судову практику в справах про злочини проти власності : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 р. № 10. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
17. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинених стійкими злочинними об'єднаннями : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 13. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
18. Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 р. № 3. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.



19. Про судову практику у справах про хуліганство : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 22.12.2006 р. № 10. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
20. Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2004 р. № 2. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.

#### **Основна література:**

1. Кримінальне право України. Особлива частина навчальний посібник / А.А. Васильєв, О. О. Житний, Є. О. Гладкова та ін.; за ред. О. М. Литвинова. Харків : Право, 2020. 656 с.
2. Кримінальне право. Особлива частина : підручник / О. О. Дудоров, Є.О. Письменський. Т.2. Луганськ: Вид-во «Елтон-2», 2012. 780 с.
3. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / Ю.В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В.І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2015. 680 с.
4. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навчальний посібник / за ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.
5. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 416 с.
6. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 704 с.
7. Кваліфікація злочинів у діяльності Національної поліції України : навчальний посібник / за ред. О. М. Литвинова. Харків : Константа, 2017. 448 с.
8. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. 4-те вид., переробл. та допов. / відп. ред. С. С. Яценко. Київ : А. С. К., 2005. 848 с.
9. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. 2-ге вид., переробл. та допов. / за ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. Київ : Дакор, 2008. 1428 с.
10. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 6-те вид., переробл. та допов. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Юридична думка, 2009. 1236 с.
11. Тихий В. П. Відповідальність за злочини проти громадської безпеки : науково-практичний коментар. Київ: НКЦ СБ України, 2007. 82 с.

#### **Додаткова література:**

1. Борисов В. И., Куц В. Н. Преступления против жизни и здоровья. Харьков : НПКФ «Консум», 1995. 104 с.
2. Сташис В. В., Бажанов М. І. Особа – під охороною кримінального закону. Харків : Право, 1996. 225 с.
3. Шеремет А. П. Злочини проти статевої свободи : монографія. Чернівці : Вид-во «Наші книги», 2007. 216 с.

4. Топчій В. В. Кримінально-правові та кримінологічні заходи запобігання злочинам у сфері інтелектуальної власності в Україні : монографія. Ірпінь : Ун-т ДФС України, 2019. 408 с.
5. Ємельянов В. П. Кваліфікація злочинів проти власності : навчальний посібник. Харків : Рубікон, 1996. 112 с.
6. Олійник П. В. Предмет злочинів проти власності : поняття, види, кримінально-правове значення. Харків : Право, 2011. 208 с.
7. Ємельянов М. В. Кримінальна відповідальність за шахрайство: монографія. Харків : Право, 2014. 176 с.
8. Хряпінський П. В., Чус. О. В. Кримінально-правова характеристика незаконного привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося у неї. Дніпропетровськ, ДГУ Літограф, 2015. 245 с.
9. Гавриш С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні: проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства: монографія. Київ : Ін-т закон-ва ВР України, 2002. 636 с.
10. Шульга А. М. Земельні ресурси України під охороною закону про кримінальну відповідальність : монографія. Харків : Юрайт, 2019. 668 с.
11. Вознюк А. А. Кримінально-правові ознаки організованих груп і злочинних організацій. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. 192 с.
12. Демидова Л. М. Кримінальна відповідальність за створення злочинної організації : монографія. Харків : СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2005. 256 с.
13. Тероризм: визначення і сутність : монографія / А. В. Коростиленко, Б.Д. Леонов, І. М. Рижов; за ред. В. В. Крутова, І. І. Мусієнка, В.П. Ємельянова. Київ : Нац. акад. СБУ, 2015. 192 с.
14. Ємельянов В. П. Антитерористичне законодавство: поняття, система, шляхи вдосконалення : монографія. Харків : Право, 2016. 88 с.
15. Шамара О. В., Бантишев О. Ф., Чорний Р. Л. Протидія терористичній діяльності (кримінально-правові аспекти) : монографія. Київ : Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2011. 160 с.
16. Семикін М. В. Створення терористичної групи чи терористичної організації: кримінально-правове дослідження : монографія / за заг. ред. д. ю. н., проф. В. П. Ємельянова. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. 145 с.
17. Ізетов А. Е. Втягнення у вчинення терористичного акту : монографія / за заг. ред. д. ю. н., проф. В. П. Ємельянова. Харків : Право, 2010. 174 с.
18. Кузнецов В. В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності в українському вимірі : монографія. Київ : Інтерсервіс, 2012. 908 с.
19. Налуцишин В. В. Кримінальна відповідальність за хуліганство (ст. 296 КК України) : монографія. Харків: Харків юридичний, 2009. 252 с.
20. Івахненко О. А. Кримінальна відповідальність за хуліганські діяння: хуліганські злочини та склади злочинів : монографія / за ред. В. П. Ємельянова. Харків : Право, 2016. 184 с.
21. Топольскова І. О. Боротьба із втягненням неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність : монографія / наук. ред. д. ю. н., проф. В. П. Ємельянов. Луганськ: РВВ ЛАВС, 2003. 192 с.

22. Бандурка І. О. Захист дитинства в Україні: кримінально-правові та кримінологічні засади : монографія / за наук. ред. д. ю. н., проф. О. М. Литвинова. Харків: Золота миля, 2017. 432 с.
23. Повліковський В. І. Кримінально-правове забезпечення свободи слова та професійної діяльності журналістів в Україні : монографія. Харків : Панов, 2016. 488 с.
24. Харітонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монографія. Харків : Право, 2018. 328 с.
25. Ніколаєнко Т. Б. Теоретико-правові засади призначення та виконання спеціальних покарань щодо військовослужбовців : монографія. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2018. 564 с.
26. Мохончук С. М. Злочини проти миру та безпеки людства: генезис, еволюція, сучасна регламентація у кримінальному праві та законодавстві : монографія. Харків : Право, 2013. 528 с.
27. Миронова В. О. Проблеми кримінальної відповідальності за порушення законів та звичаїв війни : монографія. Харків : Право, 2007. 152 с.
28. Велика українська юридична енциклопедія: У 20 томах. Том 17. Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАНУ України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2017. 1064 с.

#### **Інформаційні ресурси в Інтернеті**

1. Законодавство України // Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws>.
2. Президент України // Документи. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/all>.
3. Урядовий портал // Нормативно-правова база. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/npd/search>.
4. Єдиний державний реєстр судових рішень // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.